

УДК 378.6:37(091)(477.53)

DOI <https://doi.org/10.33989/2524-2474.2020.75-76.226409>

СЕРГІЙ САВЧЕНКО

ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-4188-9523>

(Полтава)

Country: Ukraine

Postgraduate student at Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Email: sergiy_savchenko@ukr.net

ЯНА ДЕМУС

ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-2100-695X>

(Полтава)

Country: Ukraine

Postgraduate student at Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Email: yanadobrosol1992@gmail.com

ЗАКЛАДИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ПОЛТАВЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

У статті схарактеризовано діяльність закладів підготовки вчителів Полтавщини, особливості їхньої діяльності та заснування, охарактеризовано організацію навчального процесу. Акцентовано увагу на роль земств у діяльності даних закладів освіти. Важливою подією було створення на території України кінця ХІХ – початку ХХ століття нового типу освітнього закладу для підготовки вчителів народних шкіл – учительської семінарії, які відкривалися за підтримки земств. Так, 1865 року в кожному учбовому окрузі (крім Київського) «при одному із повітових училищ..., на розсуд попечителя, ...до створення в майбутньому ... особливих учительських семінарій» були засновані педагогічні курси. Через рік їх чисельність зростає вдвічі. Земства, у свою чергу, спочатку вели підготовку педагогічних кадрів у духовних семінаріях за допомогою призначення спеціальних стипендій; вони ж виявилися й ініціаторами заснування учительських семінарій.

Ключові слова: земства; учительські семінарії; освіта; підготовка вчителів; Полтавщина

Постановка проблеми. Процес підготовки вчителів, зокрема початкових класів, набув широкого поширення на всіх теренах України лише з ХІХ століття. Сьогодення вимагає від нас ретельного вивчення не тільки сучасних проблем педагогіки, але й аналізу історико-педагогічних джерел для якомога точнішого відображення історичних подій, які мали вплив на розвиток педагогічної науки. Одною з таких подій було створення на території України кінця ХІХ – початку ХХ століття нового типу освітнього закладу для підготовки вчителів народних шкіл – учительської семінарії, які відкривалися за підтримки земств.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Джерельною базою статті є праці з проблеми організації професійно-педагогічної підготовки вчителя; праці сучасних дослідників з історії розвитку української педагогічної думки (Л. Бондар, М. Веркалець, Д. Латишина, Ф. Науменко, В. Окорков, М. Стельмахович, М. Ярмаченко та ін.); а також науковий доробок відомих вітчизняних учених-педагогів досліджуваного періоду (Н. Вессель, М. Демков, Я. Руднев, А. Найфельд). Зазначимо, що питання підготовки вчителів розглядалися у творчій спадщині вітчизняних та зарубіжних просвітителів та педагогів. Серед них О. Духнович, Б. Грінченко, М. Корф, С. Русова, К. Ушинський, В. Сухомлинський. Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що в сучасних дослідженнях учених приділяється значна увага проблемам підготовки педагогічних кадрів (Ю. Бабанський, С. Гановський, Г. Щукіна, А. Капська, І. Зазюн, Т. Минчев).

Метою статті є висвітлення роботи закладів підготовки вчителів початкових класів (учительських семінарій) на теренах Полтавщини в кінці ХІХ - початку ХХ століть.

Виклад основного матеріалу дослідження. У другій половині ХІХ століття велика увага приділялася підготовці вчителів народних шкіл. Велику роль відігравали громадські організації (земства, товариства) та, на відміну від попереднього часу, Міністерство народної освіти. Так,

1865 року в кожному учбовому окрузі (крім Київського) «при одному із повітових училищ..., на розсуд попечителя, ... до створення в майбутньому ...особливих учительських семінарій» були засновані педагогічні курси. Через рік їх чисельність зросла вдвічі (зазначимо, що в Київському учбовому окрузі з 1862 року при університеті св. Володимира існувала «педагогічна школа для підготовки вчителів народних училищ південно-західних губерній») (*Отчёт о начальных народных училищах*, 1870). Земства, у свою чергу, спочатку вели підготовку педагогічних кадрів у духовних семінаріях за допомогою призначення спеціальних стипендій; вони ж виявилися й ініціаторами заснування учительських семінарій (Репко, 2010).

Учительські семінарії – це середні навчальні педагогічні заклади для підготовки вчителів народних початкових шкіл. Мали 3- і 4-річний курс навчання. Приймалися юнаки не молодше 16 років всіх станів і віросповідань після складання вступних іспитів за програмою двокласних початкових училищ. Для вступників відкривалися підготовчі класи. Утримувалися на державні та земські кошти. Викладалися: закон божий, російська і церковнослов'янська мови, арифметика, геометрія, російська і загальна історія та географія, природознавство, малювання, чистописання, основи педагогіки, гімнастика, співи, музика, педагогічні практичні заняття, ручна праця. Практикувалися позакласні заняття. Викладачами працювали випускники університетів, учительських інститутів, гімназій. Після 1917 р. перетворенні на 3-річні педагогічні курси.

У Полтавській губернії діяло 4 учительські семінарії: Великосорочинська імені М.В. Гоголя (1904 р.), Лубенська (1911 р.), Прилуцька (1915 р.), Полтавська (1916 р.) (*Освіта на Полтавщині*).

Великосорочинська учительська семінарія була відкрита в 1904 р. на основі затвердженого 11 березня 1902 р. рішення Державної Ради і являла собою новий чотирьохрічний тип учительських семінарій Міністерства Народної Освіти.

З метою будівництва нового приміщення земство виділило 4 га землі, а 3 га – подарував дворянин Григорій Петрович Палій (нар. 1860р.). Почався збір коштів. Земство відправляло листи до губерній, до церковнослужителів. Громадськість відгукнулася. За два з половиною роки було збудоване це трьохповерхове приміщення учительської чоловічої семінарії – першого освітянського закладу на Полтавщині. 1.09.1905 р. було розпочате навчання у новобудові. Велика заслуга швидкого будівництва належить першому директору семінарії Федору Даниловичу Ніколайчику, який прибув у містечко Сорочинці в 1903 році, і проживав у сім'ї учителя земської школи Татарінова до закінчення будівництва нового закладу.

При семінарії було збудовано святий Храм. Освітнянський заклад утримувався за рахунок державних коштів. Щороку державне скарбництво виділяло 26158 крб, а Полтавське губернське земство – 3000 крб. Учні одержували стипендію (120 крб).

У штаті вчительської семінарії 1908 року значилися: директор, зоконоучитель – священник, 4 наставники, вчителі, лікар (11 осіб). У серпні 1908р. до семінарії було подано заяв – 230, екзамени витримали 36 студентів, приймали музично обдарованих дітей.

У 1907 р. при семінарії було відкрито двохкласну зразкову школу (68 чол.) для проходження семінаристами педагогічної практики. Більшість семінаристів походили зі стану козаків, міщан – 84,5 %, 12,9 % - з міста, інші – 3 %.

Викладались такі предмети: Закон Божий, російська й церковно – слов'янська мови з теорією словесності й історією літератури, історія й географія, арифметика, геометрія, алгебра, фізика, природознавство, чистописання, малювання, креслення, співи, ручна праця. Спеціальними предметами були: педагогіка, логіка, психологія, методика навчального викладання всіх предметів курсу.

Полтавське губернське земство виділяло 500 карбованців щорічно для розвитку сільськогосподарських робіт, при семінарії був садівник зі спеціальною освітою. Під керівництвом садівника вихованці працювали в садку й на огороді. Садиба була засаджена декоративними деревами, розбито та посаджено фруктовий сад, розведено квітники. Для розвитку квітництва й городництва при семінарії збудована цегляна оранжерея, створено два питомники для саджанців – фруктових і декоративних.

При семінарії була бібліотека – 1507 книг в 4077 томах, на суму 3990 карбованців, навчальних посібників – 363, на суму 3005 крб. (*Освіта на Полтавщині*).

Велику увагу було звернено на всебічне, культурне й естетичне виховання студентів, два рази на рік у стінах семінарії організувалися літературно-музичні вечори, на які запрошували громадян краю.

Лубенську учительську семінарію було засновано в 1911 р., першим директором став Михайло Благоразумов. Він приділяв багато уваги розвитку художньо-творчих здібностей майбутніх учителів, за його ініціативи було облаштовано музичний клас, де всі вихованці не лише вивчали

нотну грамоту, а й вчилися грати на музичних інструментах та опанувувати навички вокально-хорового співу (*Дело Киевского учебного округа, 1917*).

Вивчалися наступні дисципліни: суспільно-релігійні предмети (Закон Божий, логіка, священна історія, катехізис, історія загальна та історія Росії); мовно-словесні (російська та церковнослов'янська мова, словесність); природничо-математичні (тригонометрія, алгебра, природознавство, гігієна, фізика, хімія, фізична географія); фахові (педагогіка, психологія, часткові методики); естетично-трудова (співи, чистописання, малювання, креслення, ручна праця). Встановлено також домінування предметів професійного блоку над загальноосвітнім блоком. Окрім того, діяли факультативи з зоології, ботаніки, городництва, бджільництва, землеміства.

Історія Прилуцької учительської семінарії (нині гуманітарно-педагогічний коледж ім. І.Я. Франка) розпочалася у 1915 році, коли 9 серпня попечитель Київського навчального округу повідомив інспектора народних училищ Прилуцького повіту І. В. Краснянського про те, що Міністр народної освіти дозволив відкрити у поточному році в м. Прилуках чоловічу учительську семінарію з початковим при ній училищем. Директором Прилуцької учительської семінарії працював В. І. Чуніхін. У цьому ж 1915 році із Польщі до міста Прилуки була евакуйована Бельська учительська семінарія, директором якої став колишній її інспектор П. І. Сенько. Заняття в польській семінарії розпочалися 1 вересня 1915 року. На перший курс було зараховано 30 слухачів.

У Прилуцькій чоловічій учительській семінарії готували вчителів початкової школи. Значна увага в закладі приділялася створенню умов для різнобічної підготовки семінаристів, українізації освіти, зокрема, українською мовою викладалися історія, географія, українська література. Перший випуск слухачів семінарії відбувся у 1919 році. 20 випускників отримали атестати, в яких стверджувалося, що вони удостоюються звання учителя початкової школи. Серед перших випускників був Іван Ілліч Котеленець, який у повоєнний період багато зробив для освіти міста, так як очолював Прилуцьке міське відділення освіти.

До 1920 року Прилуцька та Бельська семінарії працювали окремо, а 5 серпня 1920 року Наркомом України постановив перебудувати всі учительські семінарії на трирічні педагогічні курси. Такі курси в м. Прилуки були створені на базі двох учительських семінарій. Так відбулася перша реорганізація закладу. Завідуючим Прилуцьких трирічних педагогічних курсів став П. І. Сенько. Кількість курсантів постійно зростала. В 1920 році їх налічувалося 249 осіб. У 1921 році випускниками Прилуцьких педагогічних курсів значилися 38 осіб. Через три роки зі стін закладу вже було випущено 97 вчителів різних категорій.

Робота закладу в період становлення відзначалася постійним пошуком шляхів удосконалення процесу формування знань та вмінь слухачів. Так, залікова система як засіб обліку праці вихованців курсів скасовувалася. Перевірка знань здійснювалася в ході занять, що спонукало слухачів до систематичного і повсякденного навчання. Полтавська учительська семінарія - навчальний заклад для підготовки вчителів.

Полтавська семінарія почала роботу в 1916 р., хоча земство розпочало клопотання про її відкриття ще в 1873 р.; 3-класна. Навчалася 23 учні, у т. ч. діти селян, козаків та ін. При семінарії були організовані додаткові заняття з садівництва, городництва, ремесла по обробці дерева та палітурні роботи (Кудрицький, 1992).

Навчалися студенти три роки. Майбутні вчителі опанувували Закон Божий, російську мову, математику, історію, географію, природознавство, фізику, малювання, креслення, каліграфію, гімнастику. Вони також отримували хорошу педагогічну підготовку. Для них читалися курси психології, педагогіки, історії педагогіки, методики навчальних предметів, значна увага приділялася педагогічній практиці. З цією метою при учительському інституті була відкрита зразкова школа, де майбутні вчителі під керівництвом викладачів педагогіки набували педагогічного досвіду. До штату інституту входило 8 викладачів, священник і лікар. Усі вихованці проживали на приватних квартирах. Частина з них одержувала державну або земську стипендію. Було і платне навчання. На початку свого існування інститут не мав поділу на факультети, що надавало студентам багатопрофільну підготовку (Чернов, 2014).

Висновки з даного дослідження. Історичні джерела про функціонування закладів з підготовки вчителів початкових класів на Полтавщині в кінці XIX – початку XX століть дає змогу стверджувати, що система професійно-педагогічної підготовки вчителя формувалися упродовж тривалого часу та структурувалася за етапами. Можна сміливо стверджувати, що Полтавщина завжди забезпечувала високу підготовку спеціалістів освітньої сфери, а у сучасних умовах примножує історичний досвід з метою забезпечення України високопрофесійними вчителями та викладачами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Дело Киевского учебного округа с сообщением о состоянии учительских институтов и семинарий КУО за 1916 – 1917 уч. г. 32 арк.
- Освіта на Полтавщині в кінці XIX – на початку XX століття. URL: http://poltavahistory.inf.ua/history9_2u.html
- Освітнянський первісток-семинарія і дух і серце Полтавщини. URL: http://vs-school.ucoz.ru/index/uchitelska_cholovicha_seminarija/0-28
- Отчёт о начальных народных училищах в Таврической губернии, с 1866 по 1869 год, представленный членом губернского училищного совета от земства Амадеем Филибертом. *Учитель*. 1870. № 4. С. 110–118.
- Полтавщина : енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. Київ, 1992. С. 932.
- Репко І. П. Питання підготовки вчителів для народних шкіл України другої половини 19-го століття. 2010. URL: http://eprints.zu.edu.ua/4063/1/Vip_49_7.pdf
- Чернов А. Полтавський учительський інститут. До 100-річчя відкриття навчального закладу. *Рідний край*. 2014. № 1 (30). С. 185–187.

REFERENCES

- Chernov, A. (2014). Poltavskiy uchytelskiy instytut. Do 100-richchia vidkryttia navchalnoho zakladu [Poltava Teacher's Institute. To the 100th anniversary of the opening of the school]. *Native Land*, 1(30), 185-187 [in Ukrainian].
- Delo Kievskogo uchebnogo okruga s soobshcheniem o sostoianii uchitelskikh institutov i seminarii KUO za 1916 – 1917 uch. g.* [The case of the Kiev educational district with a report on the state of teachers' institutes and seminaries of the KUO for 1916 - 1917 academic year. g.]. 32 ark. [in Russian].
- Kudrytskyi, A. V. (Ed). (1992). Poltavshchyna [Poltava region]. Kyiv [in Ukrainian].
- Osvita na Poltavshchyni v kintsі XIX – na pochatku XX stolittia* [Education in Poltava region in the late XIX - early XX century]. Retrived from http://poltavahistory.inf.ua/history9_2u.html [in Ukrainian].
- Osvitianskyi pervistok-seminariia i dukh i sertse Poltavshchyny* [Educational firstborn-seminary and the spirit and heart of Poltava region]. Retrived from http://vs-school.ucoz.ru/index/uchitelska_cholovicha_seminarija/0-28 [in Ukrainian].
- Otchet o nachalnykh narodnykh uchilishchakh v Tavricheskoi gubernii, s 1866 po 1869 god, predstavlennyi chlenom gubernskogo uchilishchnogo soveta ot zemstva Amadeem Filibertom [Report on elementary public schools in the Tauride province, from 1866 to 1869, presented by a member of the provincial school council from the zemstvo Amadeus Philibert.]. (1870). *Uchitel* [Teacher], 14, 110-118 [in Russian].
- Репко, І. П. (2010). *Pytannia pidhotovky vchyteliv dlia narodnykh shkil Ukrainy druhoi polovyny 19-ho stolittia* [The issue of teacher training for public schools in Ukraine in the second half of the 19th century]. Retrived from http://eprints.zu.edu.ua/4063/1/Vip_49_7.pdf [in Ukrainian].

SERGIY SAVCHENKO

YANA DEMUS

TRAINING INSTITUTIONS FOR TEACHERS OF PRIMARY CLASSES OF POLTAVA REGION OF THE END OF XIX - EARLY XX CENTURIES.

The article deals with the activity of teacher training institutions of Poltava region, features of their activity and foundation, characterizes the organization of the educational process. Emphasis is placed on the role of zemstvos in the activities of these educational institutions. In the second half of the 19th century, much attention was paid to the training of public school teachers. Public organizations (zemstvos, societies) and, in contrast to the previous time, the Ministry of Public Education played an important role. Thus, in 1865 in each educational district (except Kyiv) “at one of the county schools..., at the discretion of the trustee,... before the establishment in the future... special teacher’s seminaries” were established pedagogical courses. A year later their number doubled Kyiv educational district since 1862 at the University of St. Vladimir there was a “pedagogical school for the training of teachers of folk schools in the south-western provinces”). Teachers’ seminaries are secondary pedagogical educational institutions for the training of teachers of public primary schools. They had a 3- and 4-year course of study. Young people at least 16 years old of all classes and religions were admitted after passing the entrance exams according to the program of two-grade primary schools. Preparatory classes were opened for entrants. Maintained at the expense of state and zemstvo funds. Taught: the law of God, Russian and Church Slavonic languages, arithmetic, geometry, Russian and general history and geography, science, drawing, calligraphy, basics of pedagogy, gymnastics, singing, music, pedagogical practical classes, handicrafts. Extracurricular activities were practiced. Teachers were graduates of universities, teachers’ institutes, gymnasiums.

Keywords: zemstvos; teacher’s seminaries; education; teacher training; Poltava region